

Grobno polje 142

Gavro Burazor

УДК 341.322.5-053.2(497.13)"1941/1945"

Doktorand; Filozofski fakultet, Beograd
gavroburazor@gmail.com

Apstrakt: Na grobnom polju 142 zagrebačkog gradskog groblja Mirogoj, sahranjivana su, pored gradske sirotinje, tokom trajanja rata 1941–1945, i neprijatelji ustaškog režima ali i veliki broj umrle djece, koja su tokom akcije spašavanja iz koncentracionih logora umirala po zagrebačkim bolnicama i prihvatištima. Tekst se osvrće i na članak koji je u prethodnom broju *Topole* iznio niz izvora vezanih za ove događaje.

Ključne riječi: stradanje djece, groblje Mirogoj, grobnica 142, NDH, Jasenovac

Povod za pisanje ovog teksta predstavlja svojevrsnu dopunu članka objavljenog u prethodnom broju *Topole*, budući da sam imao uvida u arhivsku građu kojom se pomenuti članak bavi. Kako se nisam temeljno bavio temom grobnice broj 142 na zagrebačkom groblju Mirogoj, formulisaću tekst u vidu dopuna na pisanje koleginiце Marine Ljubičić,¹ pošto smatram korisnim dodati neka saznanja, jer tema stradanja civila tokom perioda NDH, pored naučne, zaokuplja i širu javnost, naročito putem medija, te je čini uvijek prilično aktuelnom. Moram naglasiti da sam se odlučio na koncept analize i dopune članaka iz prostog razloga jer ni sam ne mogu ponuditi neku temeljniju studiju ove teme, budući da mi je fokus istraživanja bio širi i obuhvatao čitav period spašavanja i sudbine djece iz jasenovačkih i okolnih logora tokom Drugog svjetskog rata.

Nekoliko stvari treba napomenuti prilikom pristupa temi stradanje djece. Prvo bih izdvojio kulturu sjećanja. Jedan duži period u jugoslovenskoj historiografiji civilna žrtva je bila podređena vojnoj, oličenoj u slici partizana – borca. Tako je nevinost stradanja civila potiskivana obilježavanjem vojničke pobjede i žrtve. Mitska predstava rata potiskivala je sve nepoželjne epizode sjećanja, gradeći tako ideju socijalističkog patriotizma. Početkom šez-

¹ Marina Ljubičić, „Dokumentacija groblja Mirogoj o stradanju kozarske djece“, *Topola*, br. 3, Donja Gradina, 2017, 109–139.

desetih godina, civilne žrtve u Jugoslaviji dobijaju svoje mjesto, osnivaju se spomen-područja, parkovi i muzeji, posmatra ih se kroz vjerski i nacionalni identitet. Ovaj proces afirmacije tekao je postepeno, a uporedo sa njim tekla su istraživanja stradanja civila, koja su do tad bila zanemarivana.² Kada se govori o temi jasenovačkih logora, stradanja civila i djece, osamdesete godine donijele su značajan napredak ali proces raspada Jugoslavije i rat ostavili su ovu tematiku neapsolviranom, a time pogodnom za „nova čitanja“. Kao drugo, istakao bih selektivnost istraživača. Dragoje Lukić i Duško Tomić bavili su se stradanjem kozaračke djece. Autori nisu historičari, već svoje pisanje zasnivaju na istraživanju događaja u kojima su i sami učestvovali. Autori su u svom radu vidjeli i izvjesno „vraćanje duga rodnom kraju“ itd. Ništa sporno ne vidim u tome, osim da se njihovim radovima treba prići sa saznanjem da se radi o selektivnim i mora se reći često nenaučnim radovima (često nema korišćenja naučnog aparata, mnogi sadržaji tekstova su kontradiktorni, netačni). Ipak, ovdje svakako treba dodati zahvalnost Dragoju Lukiću koji je godinama prikupljao građu, objavljivao i učinio veliku uslugu istraživačima ove teme.

Arhiva gradskog groblja Mirogoj pohranjena je u Državnom arhivu u Zagrebu, Opatička ulica 29. Za grobno polje 142 dostupni su podaci o osobama sahranjenim na toj parceli. Napominjem da je građa danas dostupna svim istraživačima. Uvidom u arhivsku građu kao i u veb-sajt groblja Mirogoj, možemo donijeti nekoliko zaključaka. Radi se o grobnoj parceli namjenjenoj gradskoj sirotinji, pa kako to obično biva, locirana je na zabačenom dijelu, dalje od parcela pogodnih za komercijalnu upotrebu, dakle za ukopavanje onih koji će za svoja mjesta plaćati. Prema građi, prve osobe pokopane su još 1937. godine, što nas navodi na zaključak da je te godine formirana prva od tri, nazovimo, masovne ili zajedničke grobnice na tom polju. Pored imena i prezimena navođena je i starost preminulog, pa možemo zaključiti da su tokom 1937–1941. tu sahranjivani ljudi svih životnih dobi, od mrtvordene djece do staraca. Ista praksa nastavljena je i tokom rata, pa su u ove grobnice na polju 142, pored gradske sirotinje, sahranjivani i svi za koje niko nije preuzimao tijela.³ Kao zanimljivost vidimo da se tokom rata tu sahranjuju i žrtve ustaške vlasti, tu se donose tijela komunista i članova

² Olga Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja: spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989*, Beograd, 2014, 27–56.

³ Državni arhiv u Zagrebu (DAZG), fond 238 (Uprava dječije kolonije u Zagrebu), kartoteka groblja Mirogoj; <www.gradskagroblja.hr/default.aspx?id=382>

partizanskog pokreta. Navodno je tu sahranjena i narodni heroj Dragica Končar.⁴

Povećani broj ukopa primjetan je svakako u 1942. godini, gdje spisak otkriva veliki broj djece svih uzrasta. Za neke su poznati lični podaci, a za mnoge samo ime ili starost. Mnoga kao identifikaciju imaju broj koja su dobijala tokom transporta iz logora u zagrebačke bolnice i prihvatilišta. Tačan broj vjerovatno je teško utvrditi iz nekoliko razloga, budući da se ne radi o zasebnoj grobnici djece dovedene iz logora, već o masovnoj grobnici u koju su sahranjivani od bivših logoraša, sirotinje, izbjeglica, neprijatelja režima itd.⁵ Ipak, postojanje evidencije ne može se osporiti, kao i brojke Dragoja Lukića, koje vjerovatno predstavljaju približan broj ukopane djece. Članak Dragoja Lukića sa izlaganja 1977. godine kaže: „Iz evidencije u obliku kartoteke, koja je za vreme rata vođena pri Ministarstvu udružbe i koja je u Crvenom križu Hrvatske dugo godina bila posle rata jedini izvor nade u pronalaženju izgubljene dece, izdvojili smo i presnimili za Muzej Kozara na Mrakovici 7.469 kartica sa podacima za decu koja su iz 138 kozarskih sela evidentirana u ovoj kartoteci. Napominjem da smo izdvojili samo one kartice za koje smo bili sigurni da su deca sa ovog područja... na kartonima je ubeleženo i 1.126 umrlih. Za većinu njih je, pored imena, unesen i datum kad je dete umrlo.“⁶ Kako vidimo, selektivnim pristupom, Lukić i Tomić su dokumentaciju na Mirogoju obradili i izneli podatak da je tu sahranjeno 862 djece sa Kozare. Stoga, koleginica Ljubičić i zaključuje da do danas nije razjašnjeno da li su u grobnici pokopana samo djeca sa Kozare ili su u grobnicu sahranjivana i djeca iz drugih mjesta. Problematika može biti i u terminu „kozaračka djeca“, jer se u jasenovačkim logorima nije radilo samo o kozaračkoj, već o djeci iz svih krajeva NDH pa i šire, naseljenim srpskim stano-
vništvom. Ističem srpskim, budući da su u ovim logorima Jevreji i Romi imali drugačiji tretman.⁷

⁴ *Okrugli stol Jasenovac 1986* (ur. Jelka Smreka), Jasenovac, 1987. (izjava Miljenka Aljinovića) 285-289.

⁵ DAZG, f 238, kartoteka groblja Mirogoj.

⁶ Dragoje Lukić, *Roditelj pokošenog naraštaja*, Beograd, 2008, str. 52.

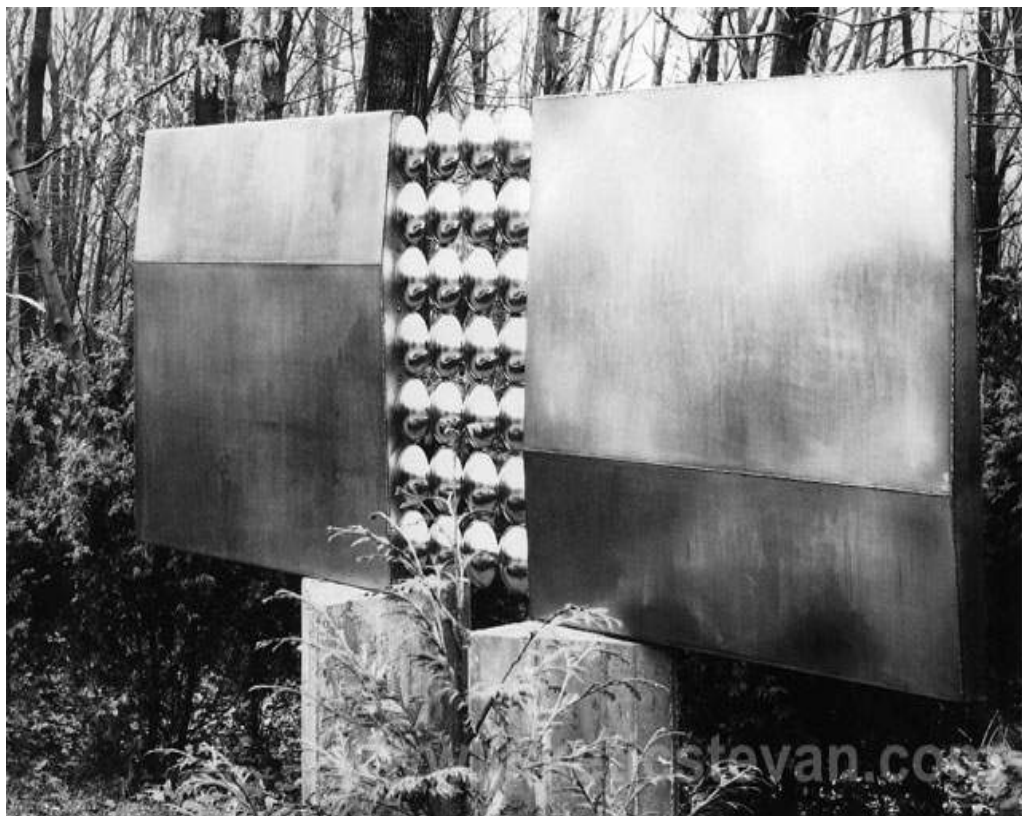
⁷ Usljed rasnih zakona, Jevreji i Romi nisu posmatrani kao radna snaga koja se može slati na prinudni rad u Treći rajh. Jevreji su mogli biti transportovani u nacističke logore, dok su Romi većinom odmah eleminisani (Vidi: Nataša Mataušić, *Jasenovac 1941-1945*, Jasenovac - Zagreb, 2003; O stradanju Roma: Danijel Vojak, *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941-1945*, Zagreb, 2015).

Obratimo pažnju i na način kako se prosljeđuju podaci o djeci dovedenoj iz logora. Dakle, podatke sakupljaju učesnici u spašavanju: članovi akcije Diane Budisavljević, Crveni križ te ostali učesnici u zbrinjavanju djece. Kartoteka se vodila dosta odgovorno, te su po smještanju djece u bolnice i prihvatišta njihovi podaci dopunjavani informacijama koje su dala sama djeca ili njihovi vršnjaci, rodbina i roditelji putem pisama. Oni veoma mali su dobijali brojeve, bili fotografisani te zavodeni u posebne evidencije ne bi li im se lakše utvrdio identitet. Ovi podaci su se u slučaju umrlih našli na „razglednici“ (obdukcioni nalaz, ljekar koji vrši obdukciju nazivao se razgledač mrtvac, op. G. B.) koja je pratila tijelo na groblje, gdje su grobari evidentirali koga su ukopali. To možemo zaključiti jer se broj djeteta za koje se nije znalo ime, tzv. bezimeni, našlo na kartonu groblja Mirogoj gdje je na listi polja 142 umjesto imena i prezimena zaveden njegov transportni broj. Tako da je prilično jasno da se sav izvor informacija o djeci nalazio u spisakovima članova akcije Diane Budisavljević te bolnica i prihvatišta gdje su ti podaci eventualno dopunjavani. Zaostavština Diane Budisavljević svjedoči o predanom radu na očuvanju identiteta djece.⁸

Spomenik od nehrđajućeg čelika na parceli br. 142 podignut je 1969. godine i rad je kipara Stevana Luketića. Pored spomenika na maloj betonskoj ploči stoji natpis: „Ovdje je sahranjeno nekoliko stotina djece sa Kozare 1942“. Kako smo već naveli šta sve grobnicu čini, možemo donijeti nekoliko zaključaka. Civilna žrtva dugo je bila u sjenci narativima NOB-a, a kada se počelo poklanjati veća pažnja stradanju civila, počela su se obilježavati i ovakva mjesta. Ključno pitanje bi bilo - da li se na spomeniku mogao istaći tačan broj sahranjene djece? Prema arhivi groblja, mogao se utvrditi približno tačan broj sahranjene dece. Međutim, problem bi predstavljao kako identifikovati koja su djeca tačno ona iz logora, a koja su došla sa drugih mjesta, koja su djeca gradske sirotinje, izbjeglica, žrtava ratnih okolnosti... Vremenski gledano, najviše djece je umrlo 1942. godine, tokom ljeta i jeseni (period akcije spašavanja), no umirala su i djeca od posljedica boravka u logoru i tokom 1943. godine. Ipak, ozbiljnijim istraživanjem i radom na ovoj dokumentaciji sasvim sigurno bi se moglo doći do veoma približnog broja. Biće da interesovanje za ovaj posao nije postojalo za vrijeme SFRJ, ali ni do danas. Odgovor za vrijeme jugoslovenskog perioda mogao bi se tražiti u problemu nepostojanja adekvatnog popisa stradalih u ratu, o čemu se pole-

⁸ M. Ljubičić, „Dokumentacija groblja Mirogoj o stradanju kozarske djece“, *Топола*, br. 3, 2017, 118-119; HDA (Hrvatski državni arhiv), f. 1012, četiri kutije dokumentacije o akciji Diana Budisavljević; *Dnevnik Diane Budisavljević*, Zagreb, 2003.

мише до данас. Овде се svakako налази и питање броја жртava јасеноваčkog логора. Југословенска држава његовала је политику помirenja, гдје су наративи страдања по националним групама замjenjivани наративима о заједничкој борби против окупатора, истајући заједничку будућност југословенских народа. Ипак, чини се да и данас постоје идеолошке сметње за озбиљније студије, па се овим темама више баве истраживачи етнuzијасти него институције.

Spomen-skulptura kozaračkoj djeci, Mirogoj, Zagreb
<<http://luketicstevan.com>>

Tekst Marine Ljubičić koji prati izvore koje je prikazala, treba dopuniti određenom literaturom koja može biti korisna u davanju šireg konteksta ovoj tematici. Pregledom radova Dragoja Lukića može se zaključiti da je svojevremeno imao poteškoća u analizama i sažimanju cjelokupnih događaja. Ipak, ovdje ističem njegovu posljednju knjigu *Bili su samo deca*, gdje je

dao dosta jasniji prikaz dešavanja, povezujući stradanja djece sa onom dovedenom iz logora posredstvom akcije Diane Budisavljević i njenih saradnika. Sve podatke o djeci članovi akcije su uzimali što od roditelja što od same djece, pravili su spiskove na osnovu kojih znamo da je kroz njihovu evidenciju i evidenciju Crvenog križa prošlo oko 12.000 djece. Ona koja su umirala tokom transporta, po bolnicama i prihvatištima, usljed posljedica boravka u logoru, sahranjivana su na grobnom polju 142 groblja Mirogoj.⁹ Veliku većinu umrlih tijela, prema dokumentima koje je objavila autorka u članku, pregledali su patolozi. Tako imamo, između ostalog, i uzroke smrti. Članak *Dokumentacija groblja Mirogoj o stradanju kozarske djece*, sa spiskovima umrle djece, smatao sam neophodnim dopuniti iz nekoliko razloga. Prvo, svakako je trebalo pojasniti otkud toliki broj umrle djece u Zagrebu i spomenuti akciju njihovog spašavanja, o čemu je pisao i sam Dragoje Lukić. *Dnevnik Diane Budisavljević*, spomenimo i to, planiralo je da štampa SP Jasenovac i NP Kozara još 1991. godine. Trebalo je sačekati dvanaest godina na njegovo objavljivanje, a danas nam je dostupan na internetu.¹⁰ Drugo, Miljenko Aljanović je iznio podatke o djeci o kojoj je već uveliko pisao Dragoje Lukić. Spiskovima umrlih može se insinuirati da su djeca dovedena u Zagreb kako bi tu umrla, čime se ne prihvata humanitarna akcija Diane Budisavljević i njenih saradnika. Logor u Jastrebarskom naziva se zloglasnim, odakle se djeca dovode u zagrebačke bolnice kako bi tu skočila, što je netačno i kontradiktorno, a proističe iz zaključaka ljekara Aljinovića objavljenih u *Areni*, koje autorka navodi bez ograđivanja. Aljinović i sam 1986. na naučnom skupu o logoru Jasenovac učestvuje kao posmatrač, gdje u svojoj izvjavi naglašava kako je pronašao tu kartoteku djece u svojoj bolnici i kako o tome ne zna mnogo jer nije čovjek iz struke, više je zaljubljenik u prošlost. Njegovi zaključci kao i zaključci mnogih autora novinskih članaka bili su bez poznavanja materije, dakle vrlo selektivni, pa kao takvi često i pogrešni. To nas dovodi u situaciju gdje se o temama iz prošlosti, a naročito logora Jasenovac i stradanja civila, često pristupalo neodgovorno ili amaterski.

Od početka izučavanja teme koncentracionog logora Jasenovac i stradanja civila u NDH, istraživači se žale na proizvoljno, neutemeljeno, popu-

⁹ Dragoje Lukić, *Bili su samo deca*, Laktaši, 2000; Nataša Mataušić, „Istina o spašavanju srpske djece krila se u jasenovačkom depou“, Radio Slobodna Evropa, 25. 7. 2017 <<https://www.slobodnaevropa.org/a/diana-budisavljevic-hrvatska-jasenovac/28634820.html>> (15. 1. 2018).

¹⁰ Dnevnik Diane Budisavljević na internetu: <<https://hrcak.srce.hr/54981>> (pristup 15.1.2018).

larističko pisanje o ovoj temi. Nažalost, od kraja Drugog svjetskog rata do danas ne možemo reći da se ta pojava umanjila a kamoli nestala. Treba stalno ukazivati i insistirati na tome da se ovom tematikom, iz pijeteta prema žrtvama, odnosimo odgovorno, sa naučnim pristupom. Na već ozbiljan problem nedostatka istraživanja koji je konstatovan prije raspada Jugoslavije, danas smo suočeni sa dodatnim problemom eskalacije sjećanja. Ona nam ne mogu dati genealogiju događaja, a proteklo vrijeme im oduzima vjerodostojnost i autentičnost.

Bibliografija

Izvori

- Hrvatski državni arhiv, Zagreb (HDA), Fond Diane Budisavljević.
Državni arhiv u Zagrebu, Zagreb (DAZG), Fond Uprava dječje kolonije u Zagrebu.
Dnevnik Diane Budisavljević, Zagreb, 2003.
Okrugli stol Jasenovac 1986. (ur. Jelka Smreka), Jasenovac, 1987.

Literatura

- Vojak, Danijel, *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941–1945*, Zagreb, 2015
Lukić, Dragoja, *Bili su samo deca*, Laktaši, 2000.
Lukić, Dragoja, *Roditelj pokošenog naraštaja*, Beograd, 2008.
Manojlović Pintar, Olga, *Arheologija sećanja: spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989*, Beograd, 2014.
Mataušić, Nataša, *Jasenovac 1941–1945*, Jasenovac-Zagreb, 2003.

Članci

- Ljubičić, Marina, „Dokumentacija groblja Mirogoj o stradanju kozarske djece“, *Topola*, br. 3, Donja Gradina, 2017, 109–139.
Mataušić, Nataša, „Istina o spašavanju srpske djece krila se u jasenovačkom depou“, *Radio Slobodna Evropa*, 25. 7. 2017 <<https://www.slobodnaevropa.org/a/diana-budisavljevic-hrvatska-jasenovac/286348-20.html>> 15. 1. 2018)

Gavro Burazor

Burial Field No. 142

On the burial field no. 142 of the Zagreb city cemetery Mirogoj, besides city's poorest individuals, from 1941 to 1945 the enemies of the ustaša regime were also buried, alongside many of the children who deceased in Zagreb's hospitals and other facilities, after being rescued from the concentration camps. This text also engages with the article published in the previous issue of this journal, which described several historical sources for the reconstruction of the above mentioned events.